Proceedings Book

ISSN : 2349-638X
Impact Factor : 6.293

Shri Swami Vivekanand Bahu-Uddeshiya Vikas Mandal's

SHIVJAGRUTI SENIOR COLLEGE, NALEGAON

Gandhi Adhyasan Kendra

In Collaboration with

ICSSR Mumbai, GRF Jalgaon & SRTMU, Nanded

Indian Council of Social Science Research

Gandhi Research Foundation

One Day Interdisciplinary National Seminar on

The Relevance of Mahatma Gandhi's Thoughts in the 21st Century

4th March 2020

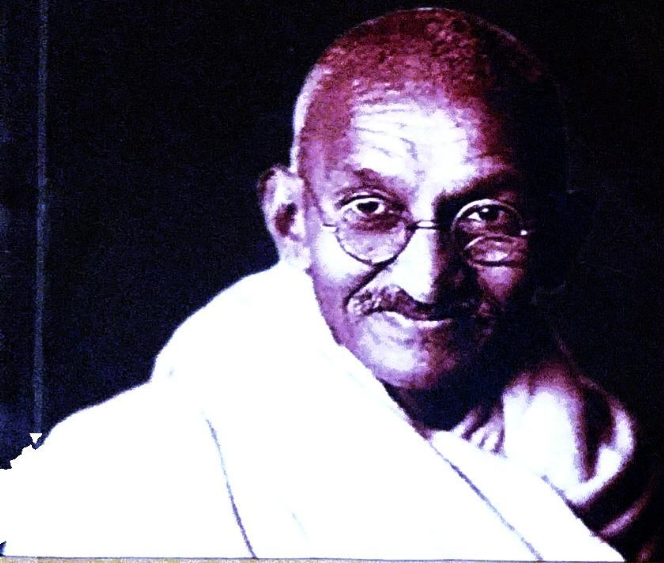

: Organiser :

Principal Dr. Sanjay Waghmare

: Convener :

Dr. Omshiva Ligade

: Editor :

Prof. Amol Pagar

: Co-Editor :

Dr. Lahu Waghmare
Dr. Vinod Sonwane
Dr. Balaji Bhure

Sr.No.	Name Of Author	Title Of Paper	Page No.
42	प्रा.शशिकांत डी.भामरे हर्षल परमेश्वर चौधरी	महात्मा गांधी आणि स्वच्छ भारत	122
43	व्यंकट दगडू चिकटे (डॉ. ओ. व्हि. लिगाडे)	महात्मा गांधी आणि भारताची फाळणी	126
44	प्रा.डॉ.नानासाहेब पंडितराव मनाळे	महात्मा गांधी व स्वच्छ भारत अभियान	128
45	डॉ. विकास प्रल्हादराव सावंत	हवामान बदल, जागतिक पर्यावरण संकट आणि म.गांधी	130
46	डॉ. देविदास नागरगोजे डॉ. एकनाथ ग्यानोबा सावळे	म. गांधीचे आर्थिक विचार आणि आजचा भारत	135
47	डॉ. विजयकुमार बाबाराव मेकेवाड	महात्मा गांधी यांचे खादी आणि स्वावलंबन विषयक विचार	140
48	प्रा. शशिकांत डी. भामरे	महात्मा गांधीजींच्या आर्थिक विचारांचा अभ्यास	142
49	प्रा. अंकुश आर. जाधव	ग्राम सक्षमीकरणात गांधीजींची भूमिका	145
50	डॉ. प्रकाश बाबुराव तितरे	महात्मा गांधीजी आणि खादी	148
51	कु. प्रियंका अ. आवते (जाधव)	महात्मा गांधी व नयी तालीम शिक्षण पध्दती	152
52	रमेश बाबूराव राठोड (डॉ. ओमशिवा लिगाडे)	महात्मा गांधी आणि वसंतराव नाईक यांच्या कृषीविषयक विचाराचा तुलनात्मक अभ्यास	155
53	प्रा. माधव मंदेवाड	21 व्या शतकातील महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची प्रासंगिकता	158
54	डॉ. जितेंद्र पांडुरंगराव काळे	महात्मा गांधींचे अहिंसाविषयक विचार : एक अभ्यास	162
55	डॉ. एच. टी. सातपुते	महात्मा गांधी यांच्या स्वातंत्र्यलढ्यात महत्वाची भूमिका	164
56	कु. अर्चना मुरलीधर धनवे	पुणे करार	167
57	डॉ.प्रमोद बालाजीराव बेरळीकर	महात्मा गांधी : आदर्श राज्याची कल्पना	170
58	डॉ. साईनाथ राधेशाम बनसोडे	महात्मा गांधी आणि विचार	172
59	डॉ. आर.डी. गंगथडे	महात्मा गांधींचा स्त्रीविषयक दृष्टीकोन	174

महात्मा गांधी : आदर्श राज्याची कल्पना

प्रा.डॉ.प्रमोद बालाजीराव बेरळीकर
सहयोगी प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभागप्रमुख
व्यंकटेश महाजन महाविद्यालय, उस्मानाबाद

प्रास्ताविक :-

आधुनिक भारतीय राजकीयविचारणीमध्ये मोहनदास गांधी यांचे स्थान अनन्य साधरण स्वरुपाचे आहे. भारत हा खेड्याचा देश आहे आजही एकुण लोकसंख्येपैकी सन २०११ च्या जनगणनेनुसार ६८.८ टक्के लोकसंख्याग्रामीण भागात राहते तरी शहरी भागात ३१.२ टक्के लोकसंख्या राहते महात्मा गांधी यांच्या मतेखेड्यांचा विकास झला पाहिजे. खेड्याचे पुर्नरुजीवनघडून यावे असे नेहमी गांधीजींना वाटे प्राचीन काळात भारतातीलखेडी आत्मनिर्भर होती. सर्व गरजाची पुर्तता आपआपासात म्हणजे गावा-गावातच होत असे. शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचाकणा आहे. गांधींनीखरा भारतखेड्यात पहावयास मिळतो, 'खेड्याकडे चला' अशी हाक युवकांना महात्मा गांधी यांनीदिली.

शोधनिबंधाच्या अभ्यासाचे उद्देश :- महात्मा गांधी यांची आदर्श राज्याचीकल्पना या शोधनिबंधाच्या अभ्यासाचे उद्देश पुढील प्रमाणे आहेत.

१) महात्मा गांधीजींची आदर्श राज्याचीकल्पना समजूनघेणे.
२) महात्मा गांधीजींनाखेड्याचे पुनरूज्जीवनका व्हावे असे वाटतेते समजूनघेणे.
३) आदर्शखेड्यामुळे आर्थिक प्रश्नकसे सुटतील हे समजूनघेणे.
४) खेड्याच्या पुनर्ररचनेतून राष्ट्रीयएकात्मता समृध्दकरण्याचा व टिकवून ठेवण्याचातसेचग्रामीण भागातील लोकांना रोजगार उपलब्धकरूनदेवूनत्यांना पुरेशी अर्थप्राप्तीकरूनत्यांच्यादारिद्र्यात घट करणे हा महात्मा गांधींचाविचार समजूनघेणे.
५) महात्मा गांधीजींचा श्रमप्रतिष्ठेचा दृष्टीकोन समजूनघेणे.

अभ्याची पध्दत :-

महात्मा गांधींची आदर्श राज्याचीकल्पना हा शोधनिबंध लिहिण्यासाठी द्वितियक साधन सामग्री व विश्लेषणात्मक पध्दत वापरलेली आहे. प्रस्तुत विषयावरील पुस्तके, संदर्भग्रंथ, मासिके, त्रैमासिकेविविधठिकाणी प्रकाशित स्वरुपात असलेली माहितीच्या आधारे हा शोधनिबंध लिहिला आहे.

गृहितके :-महात्मा गांधींची आदर्श राज्याचीकल्पना हा शोधनिंबंध लिहिण्यासाठी पुढील गृहितके गृहीत धरली आहेत.

१) आदर्शखेडे निर्माण झाल्यामुळे खेड्यातील आरोग्याचे प्रश्नकमी होतात.
२) खेड्यात सर्व सोयी सुविधानिर्माण झाल्यास खेड्यातून शहरात स्थलांतरीत होणाऱ्या लोकसंख्येचे प्रमाणकमी होते.
३) खेड्यातशिक्षण, आरोग्य, पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता झाली तर आजच्या स्थितीतखेड्यातील लोकांचा मानवविकासनिर्देशांक वाढतो.

आदर्श राज्य :-

महात्मा गांधीजींनी ज्या विविध संकल्पना मांडल्या आहेत त्यातएक म्हणजे खेड्याची पुनर्रचना व सर्वांचेकल्याण म्हणजे सर्वोदय संकल्पना मांडल्या आहेत. सर्वोदय व खेड्यांची पुनर्रचनाघडून आली तर भारतातीलखेडी स्वयंपूर्ण होवून आदर्श होतील व सर्वांचेकल्याणघडून येईल व सर्वांना सुख प्राप्त होईल. खेडी ही आर्थिक दृष्टीने स्वयंपूण्र होणे आवश्यक आहे. तसेचखेड्यात शांतता, सुव्यवस्था सर्व प्रकारच्या सोयी सुविधा उपलब्ध झाल्या पाहिजेत भारत हा जर आदर्शखेड्याचा देशनिर्माण झाला तर सर्वोदय झाला असे म्हणता येईल.

खेड्याची पुनर्रचना होण्याची गांधींनागरजका वाटतेतरखेड्यात अनेक आर्थिक समस्या जसे बेकारी, दारिद्र्य ह्या समस्या सोडविण्यासाठीखेड्याचे आदर्शखेड्यात रुपांतर होणे गरजेचे आहे. खेड्याची रचना आदर्श पध्दतीची अशीच असावी. आर्थिक दृष्ट्याखेडे आत्मनिर्भर असावे. कृषी व्यवसाय प्रगतीशील असावा अन्न वस्त्राचीखेड्यात उपलब्धी व्हावी पुरेसे उत्पादन व्हावे स्वयंपूर्णता प्राप्तकरावी वस्त्राचे उत्पादनखादी (चरखा) च्या साह्यानेकेलेजावे. खेड्यात मुलभूतशिक्षण सक्तीचेकरावे, शाळा, दवाखने, करमणुकीकरीतानाट्यगृहे स्वच्छ पाणी उपलब्धकरूनदिली पाहिजे. भारतातगणराज्य पध्दती खऱ्या अर्थानेविकसितकरावयाची असेलतरखेड्यात लोकशाही रुजली पाहिजे पंचाने गावचा कारभार चालवाव.

भारतातीलखेडे आदर्शनिर्माण होण्यासाठी खेड्याची पुर्नरचनाघडून येण्यासंदर्भात आज ही विचार महत्वाचे वाटतात. आजही शिक्षण सक्तीचेकरणेत्याचीगुणवत्ता वाढविणे. आरोग्याची सेवा, पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता या सर्व गोष्टींचाविचार मानवीविकासनिर्देशांक

मोजताना होतो आणि आदर्शग्रामनिर्माण होण्यासाठी वरील सर्व बाबींना महत्त्व देणे आवश्यक आहे. महात्मा गांधींनी जी आदर्श राज्याची संकल्पना मांडली आहे त्याला रामराज्य असे सुध्दा म्हटलेजाते. गांधीजींच्या मते आदर्श राज्यात अहिंसेला महत्त्व आहे. गांधींनी अहिंसेची संकल्पना मांडली. सर्वोदय अस्तित्वात येण्यासाठी अहिंसा अस्तित्वात आली पाहिजे. गांधीजी म्हणतात की, माझ्या दृष्टीने स्वराज्य व रामराज्यएकत्र असून माझ्या लोकशाहीचे चित्र रामायणातकाढलेले आहे.

खेडे आदर्शनिर्माण होण्यासाठी गांधीजींच्या मतेग्रामीण भागात लहान लहान उद्योग सुरूकरावे उद्योग हे गरीबी, बेकारीकमीकरू शकतील. खादी हा बेकारांना रोजगार पुरविणाराएक महत्वाचा व्यवसाय आहे. ग्रामीण अर्थव्यवस्थाजास्तीतजास्त स्वयंपूर्ण झाली पाहिजे. खादी विशेषत: सुतकताईचेशिक्षण शाळेतून दिले पाहिजे. गांधीजींच्या संसाधनधोरणानुसारकापड गिरण्यातलावनितीमध्येतरचरख्याचा वापर सागर अथांगतेमध्ये होतो. महात्मा गांधीजींच्या मते सर्व कामे सारखीच महत्वाची आहेत. कोणतेही कामकमी अधिक महत्वाचे नाही. शारीरिक कष्ट हिच उत्तम प्रतिष्ठेची बाब मानली पाहिजे भाकरीसाठी कष्ट हे अनिवार्य ठरले पाहिजेत. बुध्दिजीवी लोकांत श्रमाविषयी तिटकारा असतो पण हे चूक आहे. काम भंग्याचे असोकी, तहसीलदाराचे सर्व काम समाजासाठी आवश्यक मानली पाहिजे. सर्व व्यवसायांना समान प्रतिष्ठा मिळाली पाहिजे.

गांधीजींचे आदर्श राज्य हे प्राचीन ग्रामस्वराज्य व ग्रीकनगर राज्याच्या पध्दतीवर आधारलेले आहे. प्रत्येकखेडे हा या नव्या रचनेचाकेंद्रबिंदू असेल. भारत हा मुठभर शहरात नसूनखेड्यातदिसतो.

खेड्यांची रचना व्यवस्थित असावी खेड्यात रस्ते, सार्वजनिकदिवाबत्तीच्या सोयी, सार्वजनिक आरोग्याच्या सेवा सुविधा या बाबी उपलब्ध असाव्यात. प्रत्येकखेडे अन्न व वस्त्राबाबत स्वयंपूर्ण असावे. तसेच प्रत्येकखेडे ग्रामोद्योगाच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण असावे. ग्रामोद्योगात प्रामुख्यानेघाण्याचेतेल, पॅड, हातसडीचे तांदुळ, मध गोळा करणे, खेळणी, चटया, साबण, हातमाग इ.वस्तुनिर्मितीचा समावेश होतो.

सहकारधिष्ठित ग्रामराज्य असावे. गांधीजींनी सहकारातून संपन्नता येते. हा विचारगांधीजींनी मांडला. गाव करीते रावनकरीएवढे बळ सामुहिक शक्तीत असते. सहकाराच्या कक्षेतील पतसंस्था, सहकार उद्योग, दुग्ध उत्पादक संस्थ, कुक्कुटपालन आदी उपक्रम यशस्वी होतात.

ग्रामीण शिक्षणामुळे व्यक्तीचा सर्वांगिणविकास होतो यासाठीत्यांनी'नई तालिम'शिक्षण व्यवस्था सुचविली शिक्षण हे केवळ पुस्तकी वंचन राहता रोजगारनिर्मितीक्षम असावे. खेड्यातकिमान सुबत्ता असेल, कारणगांधींच्या मते अत्यंतिकदारिद्र्य माणसाला व्यापारभित्रा ट बनविते. प्रत्येकाला समतोल आहार पुरेसाकपडा राहण्यासाठी घर, वैद्यकीय मदत उपलब्ध असली पाहिजे, असेते आवर्जुन पतात.

शोधनिबंधातून प्राप्त झालेले निष्कर्ष :-

१) जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत आरोग्य, शिक्षण, सेवा सुविधा सर्व खेड्यापर्यंत पोहचविणे व त्याचीगुणवत्ता वाढविणे महत्वाचे आहे. तरच आपण आदर्शखेडे व आदर्श भारत व जागतिक महासत्तेचे स्वप्न पूर्णकरू शकतो.
२) शेतीची उत्पादकता वाढविणे, पिण्याच्या पाण्याची सुविधा, रस्ते वाहतुक या सर्वांचा विकास झाला तरखेडे आदर्श ठरू शकतात व आपल्या देशाचा (Human Index Number) मानवीविकासनिर्देशांक वाढवू शकतो.
३) गांधीजींनी सर्वोदयाची संकल्पना मांडली प्रसिध्दनोबेल पारितोषिक प्राप्त अर्थतज्ञ अमर्थ्य सेन यांनी सामाजिककल्याणाची संकल्पनाविकसितकेली. राष्ट्राच्या राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ होताना त्याचा वाटा तळागाळापर्यंत पोहचला पाहिजे आर्थिक विषमता कमी झाली पाहिजे सिरपा सिध्दांत अनुभवला पाहिजे.
४) शेतीतील सुप्त बेकारांना लघु कुटीर उद्योगातकाम उपलब्धझालेतर शेतीची उत्पादकता वाढू शकते.

संदर्भ सूची :-

१) किसनचोपडे, 'भारतीय राजकीय विचार'विद्या बुक्स पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
२) कुलकर्णी व सोमवंशी, 'भारतीय राजकीयविचारवंत'कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद
३) रायखेलकर व दामजी'आर्थिकविचारांचाइतिहास'विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगापुरा, औरंगाबाद सुधारीतदुसरी आवृत्ती, जून २०११
४) लोकराज्य, माहिती व जनसंपर्क महासंचलनालय, महाराष्ट्र शासन २०१०.